

Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 № 1279)

№ 1, 2010 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 351

*B. M. Martinenko,
доктор наук з державного управління
Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

СУДОВІ РІШЕННЯ ТА ДОСТУПНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ЇХ ОСКАРЖЕННЯ

В статті розглянуто механізми оскарження судових рішень відповідно вітчизняного законодавства та здійснено порівняльний аналіз оскарження рішень суду в Україні та країнах Європейського Союзу і Росії при взаємодії судової влади з іншими гілками влади в процесі здійснення державного управління в Україні

In the article the mechanisms of appeal of court decisions accordingly of domestic legislation are considered and the comparative analysis of appeal of decrees is carried out in Ukraine and countries of European Union and Russia at co-operating of department judicial with other branches of power in the process of realization of state administration in Ukraine

Ключові слова: Судова влада, держава, державне управління, правосуддя, принципи правосуддя, Європейський Союз

ВСТУП

Актуальність теоретичних і практичних питань, пов'язаних з доступністю правосуддя, є беззаперечною. У період становлення й розвитку в Україні правової держави, формування громадянського суспільства актуалізуються дослідження сутності судової влади. Доступність правосуддя є однією з передумов утвердження цієї гілки влади як повноцінного й самодостатнього механізму захисту прав і свобод людини.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема доступності правосуддя не обмежується окремою державою, а привертає увагу міжнародного співтовариства, тому можна констатувати інтернаціоналізацію стандартів у галузі судоустрою. Посилання на обов'язок держави забезпечити особі реальний, а не формальний доступ до суду містяться в низці рішень Європейського суду з прав людини, а також рекомендаціях і резолюціях Комітету Міністрів Ради Європи.

Актуальним питанням становлення судової влади в Україні присвячені наукові праці науковців минулого та сьогодення, так як питання оскарження рішень суду першої інстанції є одним із визначальних у дослідженнях доступності правосуддя. В організаційному аспекті це питання відображається в ієрархічній побудові судової системи за вертикалью. Процесуальний аспект цієї проблеми вивчали такі вчені, як I. Приходько, В. Жукою. Слід також згадати праці О. Косточенко, А. Осетинського, В. Коваля, I. Ємельянової, Д. Захарова, I. Погасій, які стосуються процесуальних та організаційних проблем оскарження судових рішень. Питання ієрархічної побудови судової системи за вертикалью вивчали С. Васильковський, В. Протасов, О. Абросимова, С. Оверчук.

Але ні в названих працях, ні у міжнародно-правових актах не має єдиних підходів до визначення кількості й сутності судових інстанцій, у кожній країні їх побудова зумовлюється історичними й національними традиціями. Також невизначеною є сутність і природу доступності інстанцій з оскарження судових рішень.

В аспекті забезпечення доступності правосуддя важливим є з'ясування співвідношення права на оскарження судового рішення і права на перегляд судового рішення. Так, п. 8 п. 3 ст. 129 Конституції України встановлено вихідним принципом правосуддя забезпечення апеляційного і касаційного оскарження рішення суду, окрім випадків, встановлених законом. Аналогічні норми містяться в Законі «Про судоустрій України» і процесуальних кодексах. Відповідно до ст. 12 Закону (право на оскарження судового рішення) учасники судового процесу та інші особи у випадках і порядку, передбачених процесуальними законами, мають право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення. ЦПК України (ст. 13), КАС України (пп. 6 п. 1 ст. 7), КПК України (статті 349, 387), ГПК України (статті 91 і 107) використовують аналогічний термін.

Звернемося до аналогічних положень міжнародних актів. Відповідно до п. 5 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом [1]. Тобто йдеться по-перше, лише про кримінальне судочинство; по-друге, про «перегляд» рішення суду, а не оскарження.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд вищою судовою інстанцією винесеного йому вироку або призначеної міри покарання. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом [2].

Незважаючи на близькість і, на перший погляд, тотожність цих понять, між ними є суттєві відмінності. Вважаємо, що перше, по суті, є правом на подачу скарги до суду вищої інстанції, тоді як друге – правом на повторний розгляд фактичних і юридичних аспектів справи судом вищої інстанції. Можна провести певну аналогію із правом на позов. Так, у процесуальному аспекті право на позов є фактично необмеженим: будь-яка особа може звернутися із позовом до суду із визначенням певних вимог. Тут вже йдеться про право на позов у матеріальному аспекті, яке тотожне праву на задоволення вимог позивача відповідно до норм матеріального права. Право на оскарження можна порівняти із правом на позов у процесуальному аспекті, тобто йдеться про ймовірну можливість ініціювання провадження у суді вищої інстанції. Для цього особа, яка ініціює провадження, має дотриматися певних вимог, встановлених у законі, тобто отримати право на перегляд судового рішення. Останнє рівнозначне домаганню на початок діяльності суду з повторного розгляду справи і може бути порівняно із правом на позов у матеріальному аспекті. Проаналізовані нами норми міжнародних актів свідчать, що право на оскарження і перегляд судового рішення (адже вони ототожнюються у відповідних текстах) можуть бути обмежені, але фактично обмеженню підлягає право на перегляд судового рішення, оскільки його виникнення обумовлене певними вимогами, які необхідно виконати стороні у справі.

Слушними з приводу того, чим саме зумовлена необхідність допустити двократний розгляд справи. В даному випадку судді можуть при вирішенні справи робити свідомі або несвідомі помилки, які вимагають виправлення. Цей принцип є виправданим і з інших причин. По-перше, наявність другої інстанції дисциплінує суддів першої інстанції. Знаючи, що їх рішення у разі оскарження сторонами будуть перевірені і, якщо виявиться їх незаконність, будуть скасовані, судді першої інстанції, які з певних причин бажали б відступити від безсторонності на користь однієї із сторін у справі, утримуються від такого вчинку не тільки з огляду на його недоцільність, а й через те, що небезпідставно будуть побоюватися, що їх недбалість або несумлінність будуть помічені вищою інстанцією і враховані при вирішенні питань щодо службового підвищення судді. Отже, можливість оскарження рішень попереджає порушення суддями принципу безсторонності. Апеляція представляє собою безспірну користь, оскільки, з одного боку, вона є засобом зміни несправедливого рішення, заснованого на злочинному умислі, незнанні або помилці, а з

іншого – способом попередження навмисних несправедливих рішень через їх невиконання. По-друге, існування другої інстанції дас громадянам відчуття захищеності від суддівського свавілля, впевненість у тому, що вони можуть добитися правосуддя і отримати захист своїх справедливих вимог один до одного. По-третє, не всі рішення судів першої інстанції переходять за скаргами сторін до другої, тому кількість апеляційних судів може бути незначною, проте вони мають бути укомплектовані найбільш здібними і досвідченими суддями, що забезпечить якісний розгляд справ. По-четверте, судді другої інстанції поставлені у більш сприятливі умови діяльності, які краще забезпечують обґрунтованість їх рішень. Справи надходять до них у спрощеному, обробленому вигляді, після того, як процесуальні матеріали розроблені й відпрацьовані, обставини справи встановлено, головне відділено від другорядного, сформульовано спірні позиції, тобто частину завіси, яка покриває істину, знято. Завдяки цьому судя другої інстанції має перед собою рішення судді першої інстанції, так би мовити, стоять на плечах у нього і тому бачить далі, ніж він. По-п'яте, становище суду другої інстанції краще у тому відношенні, що він є більш віддаленим від сторін у справі й на нього спрямлюється менший вплив на місця. По-шосте, оскарження рішень, навіть у разі його неуспішності, є корисним, тому що в такому разі воно підтверджує рішення першої інстанції [3, с. 181-184].

На думку науковців, доступність правосуддя стосовно другої інстанції означає не формальне прийняття і формальний розгляд скарги, а повноцінний судовий розгляд, можливості для осіб, які беруть участь у справі, повно викласти свою правову позицію і можливість для суду сприйняти їх обґрунтування, вивчити матеріали справи, докази, які є у справі, проаналізувати норми закону, які мають бути застосовані до спірних правовідносин. Апеляційне провадження є найбільш ефективним способом вправлення судових помилок, у зв'язку з чим друга інстанція має бути лише апеляційною (у Росії, на відміну від України, на сьогодні це не так), здійснювати повторний розгляд справи без права направлення його на новий розгляд до суду першої інстанції [4, с. 672].

Аналіз наведених аргументів свідчить, що суд апеляційної інстанції має виконувати важливу функцію забезпечення законності й обґрунтованості рішення по справі завдяки більш високому статусу в судовій ієархії, а також більш високому ступеню компетентності суддів. Це, однак, не означає, що апеляційному перегляду мають підлягати автоматично всі рішення суду першої інстанції, а лише ті, законність й обґрунтованість яких з певних причин викликає сумніви. Саме цим обумовлене те, що такий перегляд не відбувається в абсолютно кожному випадку, а територіальна віддаленість, тобто поширення юрисдикції цього суду на значно більшу територію, ніж суду першої інстанції, не свідчить про обмеження доступності цього суду. Така віддаленість апеляційного суду, сприяє підвищенню рівня його рішень з огляду на зменшення можливостей різноманітного впливу на суддів цього суду [3, с. 182].

З огляду на викладене, вважається незрозумілою логіка законодавців, які надають відповідні повноваження апеляційному суду в цивільному і адміністративному судочинстві, а у кримінальному обмежується обсягами поданої апеляції. Можливості виходу суду за межі апеляції у кримінальному судочинстві, окрім вищевказаного, обумовлені принципом публічності процесу. З точки зору доступу особи до суду, найбільш оптимальними є положення Господарського процесуального кодексу України; положення Цивільного процесуального кодексу України і Кодексу адміністративного судочинства України також можна вважати прийнятними. Кримінальний-процесуальний кодекс України щодо цього потребує змін.

Порядок і строки подання апеляцій є важливими гарантіями доступності правосуддя. Згідно з позицією Європейського Суду з прав людини, доступ особи до інститутів оскарження судових рішень зумовлюється у тому числі можливістю вільного, на власний розсуд зацікавленої особи, ініціювання відповідного провадження. З цієї причини Судом було визнано неефективним, а на національному рівні, у межах малої судової реформи 2001 р. скасовано наглядову інстанцію. Відповідно до статті 384 КПК України, скаргу в порядку нагляду з метою перегляду остаточних судових рішень міг розглядати лише прокурор чи голова відповідного суду або його заступники, тобто подання скарги в порядку нагляду зумовлювалося поглядом посадових осіб. Отже, можна зазначити, що на національному рівні у значенні п.1 ст. 35 Конвенції з рішення Верховного Суду, постановлене ним як судом касаційної інстанції, а скаргу в порядку нагляду не можна брати до уваги при визначенні компетентності Суду <ratione temporis> [5, с. 49-51].

Процесуальними кодексами встановлено строки і порядок апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції. У адміністративному і цивільному судочинства цей строк складає 30 днів з дня проголошення рішення (ст. 249 ЦПК України, 186 КАС України). Причому цей строк складається із строку подання апеляційної заяви – 10 днів – і апеляційної скарги – 20 днів. Перша є заявкою про намір подання апеляції, а скарга має містити змістовне обґрунтування апеляційних вимог. Відповідно до ст. 93 ГПК України апеляційне оскарження можливе протягом 10 днів з моменту прийняття або належного оформлення рішення суду. У кримінальному судочинстві за загальним правилом строк подання апеляційного оскарження складає 15 діб з моменту проголошення вироку (ст. 349 КПК України), на певні ухвали, вказані у ч.5 ст. 349 КПК України – 3 доби. У всіх процесуальних кодексах встановлено, що апеляція подається через суд першої інстанції, який постановив рішення. Стосовно кола осіб, які мають відповідне право, то це сторони та інші особи, які брали участь у справі, а також особи, які не брали участь у справі, але суд вирішив питання про їхні права та обов'язки (ст. 292 ЦПК України, ст. 185 КАС України, ст. 348 КПК України, ст. 91 ГПК України).

Щодо розумності строків, то оптимальними є положення цивільного та адміністративного судочинства. У господарському судочинстві короткий термін подання апеляції обґрунтovanий необхідністю забезпечити оперативність діяльності суб'єктів господарювання і суб'єктів сторін у справі, які у більшості випадків є юридичними особами і мають можливість забезпечити професійне представництво власних інтересів у суді.

У кримінальному процесі строк подання апеляції на певні ухвали суду в 3 доби є надто коротким з огляду на можливість сторін реалізувати своє право на оскарження судового акту. Порівняльний аналіз процесуальних кодексів (ст. 307 ЦПК України, ст. 198 КАС України, ст. 103 ГПК України, ст. 366 КПК України) дозволяє констатувати, що суд апеляційної інстанції уповноважений примати наступні рішення, які є аналогічними для всіх названих нормативно-правових актів: 1) залишати рішення суду першої інстанції без змін, а апеляції – без задоволення; 2) змінювати рішення першої інстанції; 3) повністю або частково скасувати рішення першої інстанції і постановити нове рішення по суті справи; 4) скасування рішення суду першої інстанції і закриття провадження (за ЦПК України – також залишати заяву без розгляду); 5) скасувати рішення суду першої інстанції і повернати справу на новий розгляд до суду першої інстанції (за КПК України – також повернути справу прокуророві на додаткове розслідування).

Таким чином, можливості апеляційної інстанції, які є досить широкими з огляду на можливості повторного дослідження всіх фактичних і юридичних обставин справи, не використовуються у повному обсязі. Одночасно діяльність підсистеми господарських судів свідчить, що суди апеляційної інстанції, які не наділені зазначеним повноваженням, працюють більш ефективно.

Розглядаючи питання доступності касаційної інстанції, необхідно перш за все виходити із того, які функції виконує цей суд, якими повноваженнями наділеній. Це даста нам можливість відповісти на запитання, чи повинен він взагалі бути доступним для громадян. Касаційний перегляд судових рішень, на відміну від апеляційного, є характерним для романо-германських країн. Країни загального права традиційно не знають такого інституту, оскарження рішень здійснюється у формі апеляції, яка, втім, суттєво відрізняється за змістом [6, с. 338].

Більш поширеним є інше тлумачення природи касаційних судів. Касаційний суд витупає не як суд другої, а як суд виключно (певною мірою – третьої) інстанції. Така модель касаційного суду має назив французької, оскільки саме в цьому режимі донедавна функціонував Касаційний Суд Франції. Він може розглядати справи і в іншому касаційному режимі, коли зміст рішення буде мати значення для учасників процесу. Подібний характер має і процедура ревізії, яка складає зміст компетенції вищих судів Германії [7, с. 15].

Касаційний суд своїм призначенням, подібно іншим судам, має забезпечувати правильність правосуддя. Це завдання досягається двома шляхами: по-перше, шляхом негативним, що полягає в скасуванні вироку, який порушує закон, і, по-друге, шляхом позитивним, який полягає у вирішенні юридичного питання, яке зустрічається в конкретній справі. Подібно іншим судовим установам, він постановляє рішення, які мають для даної справи силу закону, який виходить від касаційного суду. Від інших судових установ касаційний суд відрізняється лише тим, що він не вдається до обговорення справи по суті, обмежуючись оцінкою його юридичної сторони [8, с. 166].

В Україні після малої судової реформи 2001 р. функції касаційної інстанції стали виконувати Верховний Суд України та Вищі спеціалізовані суди. Згідно з Конституцією України Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції (ст. 125 КУ) і як такий суд переглядає справи у зв'язку з винятковими обставинами в порядку, встановленому процесуальним законом; переглядає справи в касаційному порядку у випадках, встановлених законом; у випадках, передбачених законом, розглядає інші справи, пов'язані з виключними обставинами (ст. 47 Закону "Про судоустроїсть України"). Законом також встановлено, що Верховний Суд України забезпечує однакове застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції (ст. 47). Вищі спеціалізовані суди також розглядають у касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції, а також інші справи у випадках, визначених процесуальним законом (ст. 39 Закону "Про судоустроїсть України").

Огже, доступ до касаційної інстанції може підлягати більш суттєвим обмеженням, ніж до апеляції. Це проявляється у наступному: касаційна інстанція є найбільш територіально віддаленою від особи; звернення до неї зумовлене не лише виконанням ряду формальних вимог щодо змісту заяви, а й попереднім розглядом

справи апеляційною інстанцією. Варто було б запозичити положення ЦПК ФРН, відповідно до якого апеляційний або ревізійний суд дозволяє подати скаргу в порядку ревізії, якщо справа має принципове значення, рішення ревізійної інстанції необхідно для розвитку права або забезпечення єдності правосуддя (§ 543 ЦПК ФРН) [9, с. 169].

Крім того, в касаційній інстанції не досліджуються нові обставини справи, тому присутність заінтересованої особи не є безумовною вимогою. Так, відповідно до ст. 213 КАС України касаційна скарга може містити клопотання особи про розгляд справи за її участю. За відсутності такого клопотання вважається, що особа не бажає взяти участь у судовому засіданні суду касаційної інстанції. КАС України також передбачено письмовий порядок розгляду справи у разі небажання осіб, які беруть участь у справі, бути присутніми на засіданні суду (ст. 222). Аналогічні норми варто ввести і в інші процесуальні кодекси, адже вони спрошуєть касаційне провадження.

Найсуттєвішими порушеннями права особи на доступ до суду касаційної інстанції, на нашу думку, слід вважати порушення розумного строку розгляду справи. Чіткий строк розгляду справи таким судом встановлено у ст. 111-8 ГПК України – два місяці й ст. 394 КПК України – 30 діб. КАС і ЦПК України сповідують “розумний” строк розгляду справи, але не більше двох місяців. Внаслідок окремих недоліків при внесенні під час судово-правової реформи Верховний Суд України виявився перевантаженим касаційними скаргами в цивільних справах. Нині нерозглянутими залишається майже 35 тис. справ [10]. Внаслідок цієї ситуації Європейський Суд з прав людини визнав порушення Україною своїх зобов’язань за ст. 6 Конвенції [11]. Це додатковий аргумент на користь уведення обмежень на подання касаційних скарг.

Такий підхід уявляється помилковим, оскільки він порушує основні засади побудови судової системи. По-перше, виконання функцій декількох інстанцій має організаційні вади: часто неможливо забезпечити, щоб справи в порядку касації апеляції слухали різні судді. У такому разі суддя навряд чи відхилятиметься від власного попереднього рішення і, по суті, виступатиме суддею власній справі (в оскарженні йдеться про спір сторони з судом, який ухвалив рішення). У такій ситуації також прямо порушується засада безсторонності суду. По-друге, у касаційний суд, який має бути вищим судовим органом і виконувати, насамперед, функцію забезпечення єдності судової практики, призначаються судді з більшим стажем роботи, до них висуваються більш сурові вікові обмеження як певні гарантії їх фахової компетентності. Аналогічна кореляція має місце і стосовно суддів першої і другої (апеляційної) інстанцій. Третій аргумент, який можна навести проти суміщення кількох інстанцій в одному суді, міститься у рішенні Конституційного Суду України у справі. Так, Конституції України засвідчує, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях). За змістом цих положень апеляційною інстанцією названі апеляційні суди, а касаційне провадження може здійснюватися у відповідних судах, визначених ст. 125 Конституції України”[12]. Функції останніх нині виконують вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України, що по суті суперечить принципу: “одна судова ланка = одна інстанція”.

ВІСНОВКИ:

Отже, ситуація із існуванням двох касаційних судів у судовій системі України зумовлена положеннями Конституції України, де закладено таку модель (ст. 125). У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів систему судових інстанцій пропонується організовувати виходячи з необхідності забезпечення учасникам судочинства рівних прав на оскарження судових рішень. Для цього кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції: місцеві суди – першої інстанції, апеляційні суди – апеляційної інстанції, вищі суди – касаційної інстанції, Верховний суд України – касаційної інстанції у виняткових випадках. Такий підхід зумовлює необхідність утворення в системі загальних судів Вищих цивільного і кримінальних судів (як касаційної інстанції відповідних юрисдикцій) (п. 3 розд. III Концепції). У такому разі суттєво звужується роль Верховного Суду України: фактично він втрачає статус найвищої інстанції, втрачає можливості суттєво впливати на спрямування судової практики, перетворюючись на установу із перегляду справ у виняткових обставинах.

Іншим варіантом розв’язання даної суперечності може бути ліквідація вищих спеціалізованих судів і зосередження функцій касаційної інстанції у Верховному Суді України. Це приведе до підвищення статусу цього органу і збільшить у декілька разів обсяг навантаження на нього. Крім того, такий підхід зумовить необхідність внесення змін до Основного Закону України, оскільки там прямо передбачено запровадження вищих спеціалізованих судів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966р. / Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73 р. // Міжнародные документы по правам человека. – Х.: РИФ «Арсин, ЛТД», 2009. – 288с. – С.64–85.
2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року / Офіц. вісн. України. – 1998. – № 13 – Стр. 270-302.
3. Варфоломеєва Т.В. Захита в уголовном судопроизводстве / Варфоломеєва Т.В. – К: 2008. – 204с.
4. Приходько І.А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы / Приходько И.А. – С–Пб.: Издат. Дом С. –Петербург. гос. ун-та, 2005. – 672с.
5. Ухвала щодо неприйнятності заяви № 41974/98 О.В.Кучеренка проти України // Європейський Суд з прав людини. Рішення щодо України. – Х.: Харків. правозахис. група, 2005. – 76с. – С. 49–51.
6. Чиркин В.Е. [Государствоведение: Учеб. – 2-е изд., испр. и доп.] / Чиркин В.Е. – М.: Юристъ, 2008. – 384с.
7. Абросимова Е.Б. Конституционные основы судебной власти в зарубежных странах: [Конспект лекций] / Абросимова Е.Б. – Тверь: Тверь: гос. ун-т, 2009. – 60с.
8. Фед’кових О. Оновлені напрями діяльності органів юстиції у сфері правосуддя / О. Фед’кович // Право України. – 2009. – № 6. – С. 12–15.
9. Гражданское процессуальное уложение Германии = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einführungsgesetz: Ввод. Закон к Гражд. процесуальному уложению: пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 472 с. – (Серия “Германские и европейские законы”); Кн. 3). – Парал.тит. л. нем. – ISBN 5-466-00162-7 (в пер.).
10. [Електронний ресурс] / http:zakon.rada.gov.ua
11. Павлюнець проти України: Рішення Європ. суду з прав людини від 06.09.2005 р. [Електронний ресурс] / http : www.minjust.gov.ua.
12. Рішення Конституційного Суду України (справа про Касаційний суд України) від 11.12.2003 р. N 20-пн/2003 / Офіц. вісн. України. – 2003. – № 51, ч.1. – Ст. 2705.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2011 р.